

Robert Czub
Maciej Kretkowski

GOSTYŃ W KSIĘDZE MIAST ZIEMI POZNAŃSKIEJ HEINRICHA WUTTKEGO

W 1864 roku ukazała się w Lipsku publikacja *Księga miast ziemi Poznańskiej* (*Städtebuch des Landes Posen*). Jej autorem był niemiecki historyk i publicysta Johann Karl Heinrich Wuttke, urodzony w 1818 roku w Brzegu na Dolnym Śląsku, profesor Uniwersytetu w Lipsku. Na co dzień posługiwał się on swym trzecim imieniem. W ten sposób przedstawiał się również na okładkach swych wydawanych drukiem prac. Nie inaczej było w przypadku interesującej nas publikacji. Podano tam zatem, że autorem jest Heinrich Wuttke. I w tej właśnie wersji publikacja ta przywoływana jest w wielu źródłach.

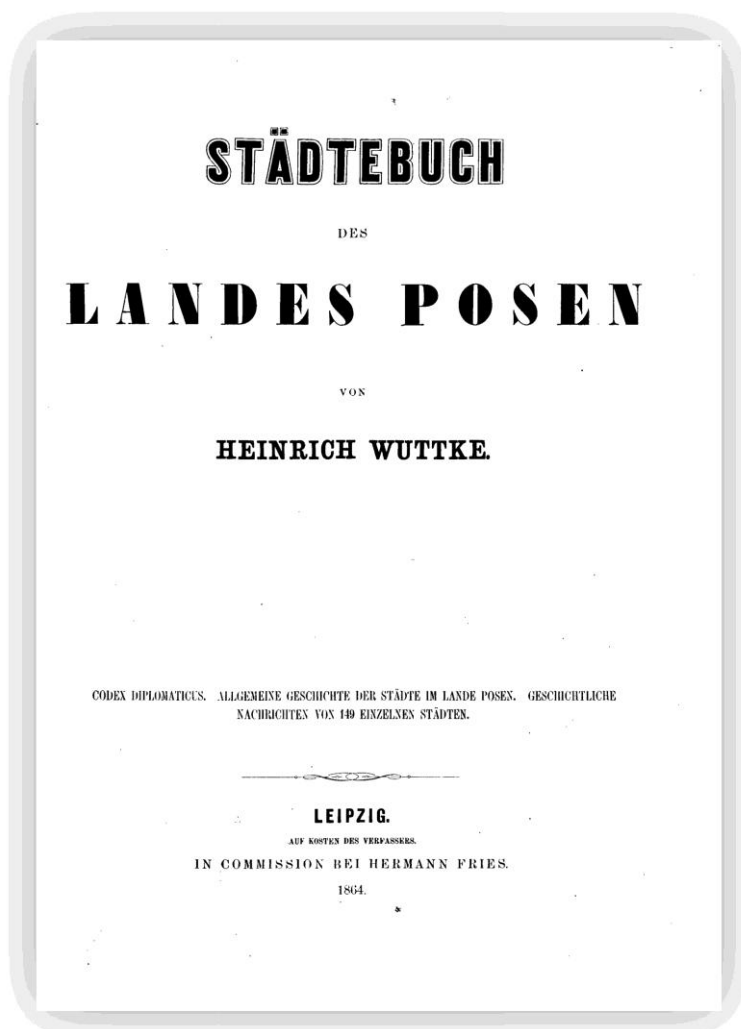
Polski tytuł pracy Wuttkego podajemy w wersji, jakiej użyto w recenzji zamieszczonej w wydanym w 1865 roku w Warszawie tomie II *Biblioteki Warszawskiej. Pisma poświęconego naukom, sztukom i przemysłowi*, w rubryce „Wiadomości Literackie”, na stronach 360-361.

Księga składa się z trzech części. Pierwszą autor nazwał *Codex diplomaticus*. Zawiera ona teksty 253 dokumentów historycznych dotyczących miast i miasteczek położonych na tak zwanej ziemi poznańskiej. Ogólna historia tych ziem składa się na część drugą. W trzeciej zaś, mającej charakter encyklopedii, znajduje się zwięzła historia 149 miast położonych na obszarze zwanym *das Land Posen* bądź *Posener Land*. Określenia te oznaczają mniej więcej to samo, co – w zależności od okresu – Prowincja Poznańska (Provinz Posen) lub Wielkie Księstwo Poznańskie (Großherzogtum Posen).

Ten swoisty leksykon miast położonych w Wielkopolsce – trzeba zaznaczyć, że chodzi o Wielkopolskę w ówczesnych granicach – liczy sobie 207 stron. Niespełna dwie spośród nich, oznaczone liczbami 320 i 321, poświęcone są Gostyniowi.

Prezentujemy poniżej oryginalny tekst na temat Gostynia zawarty w *Księdze Wuttkego* i przygotowane przez Macieja Kretkowskiego tłumaczenie. Opatrzono zostało ono niezbędnymi komentarzami. Znalazły się w nich między innymi informacje pozyskane w trakcie współczesnych badań historycznych, które weryfikują ustalenia niemieckiego autora.

Bardzo dziękujemy Przemysławowi Pawlakowi, gostyńskiemu historykowi, za pomoc w dostosowaniu tekstu polskiego tłumaczenia do terminologii właściwej dla epoki średniowiecza.

Karta tytułowa „Księgi miast ziemi Poznańskiej”

Gostin, p. Gostyń (urk. 1302 Gostina¹, 1312 Goztyn², 1332 Gostina und Gostin, 1371 Gostyn, 1458 Gosthyn), im XIII. Jahrhundert Erbe des Nicolaus Sohnes des Predpelz. Herzog Premisl II. erlaubte ihm 1278 die Einführung des deutschen Rechtes in Gostina und Breze, die Errichtung einer Stadt mit gleichen Befugnissen, wie die andern Städte Polens in seinem Gebiet sie hatten. Von den Ansiedlern sollte der Grundherr die Nutzung gewinnen (Urk. CCIII).

Breze kam nicht auf, wohl aber Gostin³. Nicolaus baute hier auf gemauerten Kellern sein Schloss von Holz. Sein Nachfolger (Albert?) gründete 1301 ein Hospital, dem er das Dorf Altgostin zuwies. Um diese Zeit war Gostin der Mittelpunkt eines Kreises: so erscheint es in den Jahren, in welchen es unter der Herrschaft der glogauer Fürsten sich befand, 1312.

In Gostin bestand im 1. Drittel des XIV. Jahrhunderts eine gelehrte Schule, deren Vorsteher Johannes zugleich Notar der Stadt war. Bürgermeister und Rathsherrn (magister civium und consules) gab es in Gostin neben dem Vogt.

Der Grundherr Nicolaus, Sohn des Albert, stattete 1332 die Gostiner aus: ob aus Freigebigkeit oder für von ihnen erhaltene Vortheile wissen wir allerdings heute nicht mehr. Er räumte eine Reihe Begünstigungen im Rechtsverfahren ein, überliess den Gostinern den Salzverkauf, die Zinsmark von der Untermühle, 5 Bänke der Becker und Bänke der Schuhmacher, deren Zins zu zwei Drittheilen an die Stadt, zu einem Drittel an den Vogt fallen sollte, und trat ausserdem an sie ab Gärten, Waldung, Wiesen, Brzezie (d. h. Breze) sammt 10 anderen Dörfern, in denen schon deutsches Recht eingeführt war. Kämen in ihnen schwerere Vergehungen vor, so sollte deren richterliche Beurtheilung in Gostin statthaben. Eine Meile um die Stadt könne keine Schenke (taberna) sein (Urk. XX).

Um 1370 wurde in der Stadt ein adliger Herr erschlagen, worauf das königliche Gericht die ganze Stadt in ein Wergeld von 30 Mark verfallte. Sie vermochte nicht das Geld aufzubringen, aber erwirkte die Bürgschaft des Bischofs von Posen, doch auf diesem blieb die Zahlung haften. In dieser Verlegenheit gab der Rathsherr Hanko Grymar seine Mühle in Kunowski zur Verpfändung an den Bischof, die (Urk. CCXI von 1371) dem Bischofe verbleiben sollte, wofern die Stadt sie nicht binnen einer nahen Frist einlöste.

Damals gab es einen Burggrafen von Gostin, was annehmen lässt, dass ein Schloss hier war. Der Stadtrath bestand aus einem Bürgermeister

¹ R a c z y n s k i, cod. dipl. Maj. Pol. S. 93.

² S o m m e r s b e r g, scriptores rerum Silesiacarum, I. 869.

³ Die Angabe des Annalisten zu 1286: castrum a Ruthenis et Lithuanis nomine *Gostyn* acquiritur, fraude vero C o n r a d i ducis multorum sanguis effusus est innoxius in codem, mortuorum et captivorum DC – (Vincentius Kadlubko etc. Danzig 1749. S. 42) – ist auf die Stadt gleichen Namens in Galizien zu beziehen.

und 4 Rathsherren. Im XV. Jahrhunderte gehörte Gostin zu den grösseren Städten dieses Landes; 1458 lag ihm ob 15 Mann gegen Feinde zu stellen.

In diesem Jahrhunderte (1430) geschieht der Kirche von Gostin Erwähnung. Das Geschlecht der Besitzer führt nun auch den Namen der Gostinski; 1429 kommt aber noch unter den Zeugen einer Urkunde vor Andreas de Czechomicze dominus Gostinensis⁴.

Im XVI. Jahrhunderte gab es unter den Handwerkern schon Posamentiere und Goldschmiede. Auch hier schwankte in seinem Laufe das kirchliche Verhältniss. Die Reformation drang durch. Rafael Leszczynski räumte als Vormund der Grundherren die Pfarrkirche den böhmischen Brüdern ein; jedoch später wurde sie ihnen wieder abgenommen. Im Jahre 1565 hielten die Lutheraner in Gostin eine Kirchenversammlung.

Die Kriege des XVII. Jahrhunderts brachten harte Verluste. Um dafür zu entschädigen, gab der König Johann Kasimir 1665 Gostin das Recht, einen freien Jahrmarkt am Franziskustage zu halten und ertheilte der Schützenbrüderschaft einen Freibrief. Der Letzte des alten Grundherrengeschlechts, Adam Konarzewski, war an eine Opalinska verheirathet: an diese kam der Besitz im XVII. Jahrhundert. Im XVIIIten gehörte Gostin dem von Mycielski. Josef Mycielski gründete (um 1700?) nahe der Stadt auf dem sogenannten heiligen Berge ein prachtvolles Kloster der Philippinercongregation und stattete es zum Unterhalt von 12 Geistlichen aus. Die Kirche wurde in italienischem Geschmacke gut gebaut, ihre Kuppel mit Fresken aus der biblischen Geschichte bemalt, das Innere um 1750 mit Holzschnitzereien von dem Probste Praznowski ausgeschmückt.

Juden wurden in Gostin nicht geduldet. Die Stadt baute sich ein Spritzenhaus. Sie kam zu 8 Jahrmärkten, die zum Theil zahlreich besucht wurden.

Im siebenjährigen Kriege litt die Stadt schwer im September 1761. Die Russen verschanzten sich auf dem Klosterberge, die Preussen setzten sich aber in den Schluchten fest, wo die Russen nicht an sie herankonnten, und trieben sie dann mit der Kraft ihres Fussvolkes von dem Klosterberge⁵. Am Ausgange des XVIII. Jahrhunderts hatte Gostin 1321 Einwohner, zwei Drittheile Polen. Die mit einem Graben umzogene Stadt hatte ausser der katholischen Kirche, 3 öffentliche Gebäude, 16 Mühlen und 214 Wohnhäuser. Unter den Handwerkern waren 54 Branntweinbrenner und Weinhändler, 12 Brauer, 41 Leinweber, 40 Schuster, 16 Müller, 16 Fleischer, 10 Kürschner, 7 Tischler, 4 Täschner, 4 Böttcher, 4 Hufschmiede, 2 Glashändler und 1 Kaufmann. Die Stadt besass noch das Dorf Brzeznie und machte eine Kämmerereinnahme von 2016 Thalern.

⁴ Codex dipl. Polon, II. 847.

⁵ W u n s t e r, der Schnitsch. Liegnitz 1827. S. 78 Anm.

Am Beginn des XIX. Jahrhunderts gehörte Gostin den Wengierski's. 1816 zählte es 1214 (n. a. 1500) Einwohner, damals waren 49 Leinwebstühle im Gange. Das Kloster der Philippinercongregation (Weltgeistliche) bestand noch. 1837 hatte Gostin 2119, 1843: 2398, 1858: 2687, 1861: 2838 Einwohner.

Im März 1848 machte sich die polnische Bewegungspartei zum Herrn von Gostin; in ihrem Auftrage schaltete in Gostin Radonsk als Kreiskommis-sar und sorgte für Aufstellung von Bewaffneten sowie für Beschaffung von Kriegsbedürfnissen und Lebensmitteln, die nach Kschonz geschickt wurden. Am 19. April führte darauf Major von Müller die Fahne Füseliere des 19. Regiments und ein Geschwader Ulanen gegen Gostin; seine Vortruppen wurden zurückgeschlagen, in der Stadt und im Kloster wurde Sturm geläutet, die Eingänge verrammelt, die Brücken abgestragen. Müller erstürmte jedoch die Stadt, wobei 9 Aufständische getötet und über 60 gefangen genommen wurden⁶.

* * *

Gostin, pol. *Gostyn* (w źródłach: 1302 Gostina, 1312 Goztyn, 1332 Gostina i Gostin, 1371 Gostyn, 1458 Gosthyn)⁷, w XIII wieku dziedzictwo Mikołaja, syna Przedpelka. W 1278 roku książę Przemysł II zezwolił mu na wprowadzenie prawa niemieckiego w Gostyniu i Brzeziu i na założenie miasta o takich samych uprawnieniach, jak inne polskie miasta na jego terytorium. Właściciel miał czerpać korzyści z osadników (dokument CCIII⁸).

Miasto Brzezie nie powstało, ale Gostyn tak⁹. Mikołaj zbudował tu swój drewniany zamek na murowanych fundamentach. Jego następca (Albert?) założył w 1301 roku szpital, któremu przydzielił wieś Stary Gostyn¹⁰.

⁶ L. v. J., die polnische Insurrektion in Posen im Frühjahr 1848. Glogau 1849. S. 65, 66. Anders stellen B r o d o w s k i, K r a s z e w s k i und P o t w o r o w s k i (Zur Beurtheilung der polnischen Frage im Grossherzogthum Posen im Jahre 1848. Berlin 1848. S. 60) den Hergang dar. Sie sagen: „Vor der Stadt ritt den Soldaten Hr. Borek als Parlamentär entgegen, wurde aber vom Pferde gerissen und entwaffnet; als das Volk dieses in der Stadt sah, war es nicht davon abzuhalten, Widerstand zu leisten und aus dem Hause des Maurermeister Martin fiel der erste Schuss gegen das Militär“.

⁷ Wymieniany w źródłach jeszcze: w 1305 Gosthin, 1315 Gostyn, 1334 Gostinia, *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu*, red. A. Gąsiorowski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1987, s. 570.

⁸ Zob. J. L e l e w e l, *Polska wieków średnich, czyli w działach narodowych polskich postrzeżenie*, T. III, Poznań 1851, s. 164-165.

⁹ Zob. R. R y b a c k i, *Dokument lokacyjny miasta Gostynia*, „Rocznik Gostyński” 2014, nr 1, s. 107-110.

¹⁰ Fundatorem szpitala w Gostyniu nie był Wojciech (Albert), lecz sam założyciel miasta Mikołaj z Łodziów, L. S o b k o w s k i, *Szpital Ducha Świętego w Gostyniu*, „Kronika Gostyńska” 1930, t. 2, nr 1, s. 1-16; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 573.

Mniej więcej w tym czasie Gostyń stanowił centrum okręgu: tak wynika z zapisów dokonanych wówczas, kiedy znajdował się pod panowaniem książąt głogowskich, 1312.

W Gostyniu w pierwszym trzydziestolecu XIV wieku istniała szkoła parafialna, której kierownik był Johannes, jednocześnie miejski notariusz. Oprócz wójta byli w Gostyniu burmistrz i rajcy miejscy (*magister civium i consules*).

W 1332 roku właściciel Mikołaj [Mikołaj II, wnuk założyciela miasta], syn Wojciecha, obdarzył gostynian przywilejami: czy z hojności, czy za otrzymane od nich korzyści, tego dziś nie wiemy. Nadał szereg przywilejów w obrocie prawnym. Zezwolił gostynianom na sprzedaż soli, znak odsetkowy od dolnego młyna, 5 ław piekarskich i ławy szewskie, z których dwie trzecie odsetek miało przypadać miastu, jedna trzecia wójtowi. Zcedował także na nich ogrody, lasy, łąki, Brzezie (Breze) wraz z 10 innymi wsiami, w których wprowadzono już prawo niemieckie. Gdyby popełniono w nich poważniejsze przestępstwa, to miały być one osądzone w Gostyniu. W promieniu mili wokół miasta nie mogła powstać karczma (*taberna*) (dokument XX¹¹).

Około 1370 roku w mieście został zabity szlachcic, za co sąd królewski nakazał całemu miastu zapłacić grzywnę w wysokości 30 marek. Nie udało się zebrać tych pieniędzy, lecz uzyskano poręczenie biskupa poznańskiego, jednak zapłata na nim [tj. mieście] ciążyła. W tym zakłopotaniu rajca Hanko Grymar oddał biskupowi w zastaw swój młyn w Kunowie, który (dokument CCXI z 1371 roku¹²) miał pozostać własnością biskupa, o ile miasto nie wykupiłoby go w krótkim czasie¹³.

W tym czasie w Gostyniu był murgrabia, co pozwala przyjąć założenie, że istniał tu zamek. Rada miejska składała się z burmistrza i 4 radnych. W XV wieku Gostyń należał do ważniejszych miast regionu. W 1458 roku na mieście spoczywał obowiązek wystawienia 15 zbrojnych pieszych przeciwko wrogom. W tym samym stuleciu (1430) wzmiankowany jest kościół w Gostyniu. Właściciele miasta noszą nazwisko Gostyński¹⁴, jednak w 1429 roku wśród świadków [wystawionego wówczas] dokumentu pojawia się także Andreas de Czechomicze dominus Gostinensis.

¹¹ Autor błędnie czytał datę wystawienia dokumentu na dzień 4 sierpnia 1332 roku. Mikołaj II, syn Wojciecha i wnuk Mikołaja, wystawił akt powierzenia miastu Gostyniowi jurysdykcji nad sąsiednimi wsiami 5 sierpnia 1337 roku, *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, T. II, Poznań 1878, dokument nr 1169 <https://bit.ly/3WtAcN0> [Dostęp: 12 stycznia 2023 roku].

¹² Zob. *Rys historyczny miasta Dolska i jego okolic, połączony z ważniejszymi szczegółami historycznymi byłej dyecezyi a teraz archidyecezyi poznańskiej*, wyd. Jan Jabłczyński, Poznań 1857, s. 65-66.

¹³ S. K o z i e r o w s k i, *Dzieje Gostynia w średnich wiekach*, Poznań 1913; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 571.

¹⁴ W oryginale zapisano Gostinski.

W XVI wieku wśród rzemieślników wymienia się pasmanterników i złotników. Również relacje wyznaniowe ulegały z biegiem czasu zmianom. Pojawiła się reformacja. Rafał Leszczyński jako opiekun nieletnich właścicieli Gostynia nadał braciom czeskim kościół parafialny, później jednak został on im odebrany. W 1565 roku luteranie zorganizowali w Gostyniu synod¹⁵.

Wojny w wieku XVII przyniosły duże straty. Aby je zrekompensować, król Jan Kazimierz nadał Gostyniowi w 1665 roku prawo organizowania jarmarku w dniu św. Franciszka i nadał statut bractwu strzeleckiemu. W XVII wieku Adam Konarzewski, ostatni członek starej rodziny ziemiańskiej żonaty był z Opalińską¹⁶. Przejęła ona majątek po zmarłym mężu. W XVIII wieku Gostyń należał do Mycielskich. Józef Mycielski założył (ok. 1700?) w pobliżu miasta, na tak zwanej Świętej Górze, klasztor Kongregacji Filipinów i wyposażył go tak, aby osiedliło się tam 12 duchownych. Kościół był okazały, wzniesiony w stylu włoskim, na kopule umieszczono freski przedstawiające sceny biblijne. Wnętrze ozdobione snycerką przez proboszcza [Józefa] Prażmowskiego¹⁷ około roku 1750.

Żydów w Gostyniu nie tolerowano. Miasto zbudowało sobie remizę strażacką. Odbywało się 8 jarmarków, w niektórych uczestniczyła spora liczba osób.

We wrześniu 1761 roku podczas wojny siedmioletniej miasto bardzo ucierpiało. Rosjanie okopali się na Świętej Górze, ale Prusacy zajęli miejsca w wąwozach, gdzie Rosjanie nie byli w stanie ich dosięgnąć. Następnie siłą piechoty wyparli Rosjan z klasztornej góry¹⁸. Pod koniec XVIII wieku Gostyń liczył 1321 mieszkańców, z czego dwie trzecie stanowili Polacy. Otoczone fosą miasto posiadało oprócz kościoła katolickiego, 3 budynki użyteczności publicznej, 16 młynów [wiatraków] i 214 domów mieszkalnych. Wśród rzemieślników było: 54 gorzelników i handlarzy winem, 12 piwowarów, 41 tkaczy lnu, 40 szewców, 16 młynarzy, 16 rzeźników, 10 kuśnierzy, 7 stolarzy, 4 kaletników, 4 bednarzy, 4 kowali, 2 handlarzy szkłem i 1 kupiec. Ponadto do miasta należała wieś Brzezcie, a wpływy do miejskiej kasy osiągnęły wysokość 2016 talarów¹⁹.

¹⁵ Na temat reformacji w Gostyniu zob. T. G o s t y Ń s k i, *Z dziejów reformacji w Gostyniu*, „Kronika Gostyńska” 1937, t. 8, nr 4, s. 49-64.

¹⁶ Zofia Krystyna Opalińska (1643-1699), córka wojewody poznańskiego Krzysztofa Opalińskiego, opozycjonisty, pisarza, mecenasa sztuki i nauki.

¹⁷ W oryginale zapisano Prażmowskiego. Ksiądz Józef Prażmowski stał na czele Kongregacji w latach 1755-1782. W murach klasztoru filipinów przebywał od 1746 roku – P. Z a j ą c, *Wybrane aspekty życia księży filipinów świętogórskiego sanktuarium w XVIII wieku*, [w:] *Dom cudów Maryi 1512-2012. Pamiątka jubileuszu 500-lecia uznania cudów na Świętej Górze w Gostyniu*, Święta Góra 2015, s. 143, 158-159.

¹⁸ M. D r o z d o w s k i, *W dobie Rzeczypospolitej szlacheckiej (od połowy XV wieku do 1793 roku)*, [w:] *Dzieje ziemi gostyńskiej*, red. S. Sierpowski, Poznań 1979, s. 139-140.

¹⁹ Tamże, s. 89-97.

Na początku XIX wieku Gostyń należał do rodziny Węsierskich²⁰. W 1816 roku liczył 1214 (według innych źródeł 1500) mieszkańców, działało wówczas 49 krosien lnianych. Nadal istniał klasztor Zgromadzenia Filipinów. W 1837 roku w Gostyniu mieszkało 2119 osób, w 1843 roku – 2398 osób, w 1858 roku – 2687 osób, w 1861 roku – 2838 osób²¹.

W marcu 1848 roku Polacy przejęli władzę w Gostyniu. Funkcję komisarza powiatowego w Gostyniu pełnił Radonski²², który zajmował się gromadzeniem zbrojnych oraz zaopatrywaniem w wyposażenie wojenne i żywność, wysyłane do Książa. W odpowiedzi 19 kwietnia mjr von Müller poprowadził chorągiew piechoty 19. pułku i szwadron ułanów na Gostyń. Jego oddziały zostały odparte, w mieście i w klasztorze rozbrzmiały dzwony, wejścia zostały zabarykadowane, a mosty rozebrane. Müller przeprowadził jednak szturm na miasto, zginęło 9 powstańców, a ponad 60 wzięto do niewoli²³.

²⁰ W oryginale błędnie podano nazwisko właścicieli miasta Węsierskich.

²¹ Zob. S. C z e r n i k, *Rozwój Gostynia w epoce W. Ks. Poznańskiego*, „Ziemia Gostyńska” 1926, nr 1, s. 8-13.

²² Nazwisko Radonski nie pojawia się wśród osób stojących na czele polskich komitetów powiatowych w Wielkim Księstwie Poznańskim. Być może autorowi chodziło o Anastazego Radońskiego, który przewodził komitetowi w Środzie. Prezesem Gostyńskiego Komitetu Narodowego wybrano Teofila Wilkońskiego, sekretarzami byli: Michał Wojciechowski i Teodor Brukażewicz, funkcję skarbnika powierzono doktorowi Juliuszowi Cattowi. Komitet ten reprezentował polską władzę na cały powiat krobowski i liczył 28 członków – S. J a n k o w i a k, *W okresie zaborów (1793-1918)*, [w:] *Dzieje ziemi gostyńskiej*, red. S. Sierpowski, Poznań 1979, s. 221-222; J. K o z ł o w s k i, *Wielkopolska pod pruskim zaborem w latach 1815-1918*, Poznań 2004, s. 133-134.

²³ Zginęło 6 powstańców – W. S t a c h o w s k i, *Rok 1848 w Gostyniu i okolicy*, „Kronika Gostyńska” 1931, t. 3, nr 3, s. 65-73; R. C z u b, *Wiosna Ludów nad Kanią*, „Gazeta Gostyńska” 1998, nr 8, s. 37.